

Møtested for Straff og Velferd

Rusmestringsavdelinger i fengsel, ansattes syn

Af Hedda Giertsen¹ & Marte Rua²

Abstract

In this article we describe three drug managing units in three Norwegian prisons as seen from the staff's perspective. The staff consists of two main groups: those educated as prison officers, who are employed by prison authorities; and those educated in social-welfare services, who are employed by ordinary authorities in these fields.

Inmates housed at Norway's fifteen drug managing units comprise 5 % of the Norwegian prison population. We identify such units as meeting places between welfare and punishment. An organizing concern of this study was as follows: How can welfare and punishment be successfully presented and performed within such small units where people, staff and inmates live in close proximity for relatively long periods of time? We identify three kinds of social rooms: one is prison-like, another is social-educational and a third is free and unorganized. We look for how space/time is divided between punishment and welfare, and find four solutions. An overriding finding is that they are not merged, but kept distinct, and are combined, not blended, in accordance with the principles of the Norwegian import model. We are also interested in how the implementation of penal and welfare functions affect relations between staff and prisoners: What roles define their relations? Who do they become in relation to each other?

*These themes come directly from traditional discussions of punishment and treatment. They are therefore clearly relevant to this discussion, as well as to discussions of general policies concerning drugs and prisons.**

1. Innledning

I 2012 var det opprettet 13 avdelinger for fanger med rusproblemer i norske fengsler,³ og to *Stifinner'n*-avdelinger.⁴ I 2012 omfattet alle avdelingene 4,7 prosent av alle fengselsplasser (N=3800).⁵ Avdelingene er små og har fra 7 til 19

* Title in English: *Where punishment and welfare meet. Drug managing units in prison, staffs' views.*

plasser⁶ (Helgesen 2013, Bergsgard & Danielsen 2012:17), men antall personer som deltar er noen ganger lavere. Avdelingene er ulike og har utgangspunkt i de enkelte fengslene.⁷ Denne teksten omhandler tre slike avdelinger og er basert på ansattes beskrivelser fra 2012 og 2013.⁸

Avdelingene er særegne sosiale fenomen, små enheter hvor folk lever tett sammen fysisk i rom og tid, sosialt atskilt i roller og oppgaver, innenfor de fysiske, juridiske og organisatoriske rammene som fengslet gir.

Posisjoner og roller i rusmestringsavdelingene er hentet fra to vel etablerte og tunge institusjoner:⁹ straff og velferd. Begge har som mandat å løse samfunnsproblemer, men på ulike måter. De bygger på ulike perspektiver og måter å forstå samfunn og mennesker på, delvis på ulike verdier og avgjort på ulike metoder (straff og hjelp), i prinsippet. I praksis blandes de ofte.

Ansatte skal til daglig representere og utforme en sammensatt fengselspolitikk og en minst like sammensatt ruspolitikk i fengsel, gjennom sine yrkesroller og væremåter. Hva ser ansatte som sine arbeidsoppgaver overfor fangene, hvilke posisjoner og roller er til rådighet og hvordan utformes de? Vi ser også på hvordan ansatte møter fangene, og ansattes syn på fanger og deres problemer, innen de rammene fengslet gir.

Hovedtemaet i denne teksten er: Hvordan er det å være og arbeide i en rusmestringsavdeling: Hvem blir de for hverandre, de som befolker disse avdelingene? Hvilke væremåter, verdier og prinsipper gjelder her? Vi drøfter livet i avdelingene, slik ansatte forteller om det, med vekt på hvordan konkrete representasjoner av straff og velferd nedfelles og kommer til uttrykk i ansattes syn på oppgaver, situasjoner, roller og mennesker.

Avdelingene kan også sees som bidrag i fengselspolitikkenes diskusjoner om straff og hjelp, og i den generelle ruspolitikken, og vi drøfter temaer fra livet i avdelingene som innspill i disse diskusjonene.

2. Materiale og metode

De tre avdelingene som inngår i undersøkelsen er plassert i et åpent og to lukkede fengsler, de to siste med høy sikkerhet. To av fengslene er for menn og ett er for kvinner. De tre fengslene er relativt store i norsk sammenheng.¹⁰

Alle rusmestringsavdelinger i Norge har fengselsfaglig ansatte, som betjenter og inspektører. Helse- og sosialfaglige personale er oftest ansatt av det statlige og kommunale helsevesenet, i overensstemmelse med den norske importmodellen (Christie 1969/1993), men enkelte sosialfaglige er ansatt av fengselsmyndighetene. Arbeidsoppgavene de ulike personene og profesjonene utfører i avdelingene vi beskriver, er noen ganger de samme, men det er også forskjeller (se senere).

Denne teksten bygger på intervjuer med i alt 27 ansatte i de tre fengslene.¹¹ Av disse er tolv betjenter, inspektører og direktører. Alle direktørene og faglig leder av avdelingene i de tre fengslene er intervjuet. Blant betjenter intervjuet vi seks av de faste betjentene, først og fremst dem som kjente avdelingene over tid. Åtte av de intervjuete er sosialfaglig utdannet, seks er helsepersonell og en er lærer. I to av fengslene ble alle de sosialfaglig utdannet intervjuet, i ett av fengslene ble en sosialfaglig ikke intervjuet av praktiske grunner.

Teksten bygger også på formelle og uformelle samtaler med ansatte. Og den bygger på observasjoner i de tre avdelingene rundt 140 timer inkludert intervjuer og møter med innsatte og med ansatte. I to avdelinger var møtene med ansatte om foreløpige resultater fra datainnsamlingen. I tillegg har tre masterstudenter foretatt rundt 125 timer observasjon. Vi har også brukt skriftlig materiale om avdelingene, og deltatt på konferanser for ansatte i alle rusmestringsavdelinger.

Våre data er begrenset på to måter: vi har vært i tre av i alt femten mulige avdelinger som alle er forskjellige. Vi intervjuet mange av de involverte ansatte, men ikke alle, i en begrenset tidsperiode (2012-2013). Våre data gir derfor ikke mulighet for noen form for empirisk baserte generaliseringer, men til å lete frem prinsipielt interessante variasjoner i ansattes erfaringer, til å utarbeide typologier.

I teksten opplyser vi om ansatte er utdannet innen fengselsystemet (F)¹² eller sosialfaglig (S). (S) omfatter også helsepersonell. Ansettelsene følger stort sett den norske importmodellen som beskrives underveis. Arbeidsoppgavene følger ikke alltid utdanning, noe som også drøftes. Sitater fra ansatte er satt i anførselstegn. Det er ikke de ansatte selv vi analyserer, det er avdelingene som *sosiale enheter* vi prøver å forstå, med grunnlag i ansattes erfaringer og synspunkter.

3. Hva går det ut på: Motivering, påvirkning, rehabilitering, behandling?

«Fra begynnelsen sa jeg at vi ikke skal snakke om dette som behandlingsavdelinger, det er motivasjonsavdelinger» (F7). Og i praksis: «Å motivere til videre behandling er det første skrittet» (S6). «Ifølge avdelingens mandat er den en treningsarena for videre behandling» (S2, S3). Denne tilnærmingen er helt på linje med den offisielle politikken (Giertsen 2012).

Motivering til videre behandling forutsetter at det fins noe å gå til: «Vi har et tverrfaglig samarbeid med Kriminalomsorgen og samarbeidspartnere i alle kommuner» (S2). «Avdelingene samarbeider med Arbeids- og velferdsforvaltningen (NAV), distriktpsikiatriske sentre (DPS) og sosialmedisinske poliklinikker (SMP). Samarbeidet mellom ulike etater foregår på flere administrative nivåer og er nedfelt i rundskriv og lover» (S2).

Tanken er at fangene skal motiveres til å sone siste del av straffen i institusjoner for rusbehandling (straffgjennomføringsloven (strfgjl.) § 12). Åpen avdeling, annen institusjon eller overgangsbolig er også mulig. Soning med elektronisk fotlenke begynner å bli diskutert for denne gruppa dømte.

I dette arbeidet brukes *individuell plan* (IP)¹³ som fangen utformer i samarbeid med kontaktbetjent og sosialfaglig ansatte. Å planlegge livssituasjonen etter løslatelse er viktig av praktiske grunner fordi det hindrer at fanger løslates til ingen-ting. For noen er det kanskje enda viktigere at slike planer gir mulighet for en fremtid som peker utover et liv isolert til øyeblikket (Bourdieu et al. 1999) som sirkler rundt å skaffe penger, stoff, få tatt stoff, unngå politi. Mens andre kanskje først og fremst ønsker å leve med ruskontroll (Nafstad 2012).

Beskrivelse av rusmestringsavdelinger som *motivering* kan sees i forhold til den klassiske diskusjonen om straff/behandling, med vekt på rettssikkerhet og behandlingens begrensede muligheter i fengsel (Aubert 1958, Mathiesen 1965). Dagens politikk har byttet ut tanken om behandling i fengsel mot motivering og forberedelse til behandling etter at fangen er ute av fengslet og over i institusjoner opprettet med behandling som formål (Giertsen 2012).

Diskusjoner om hjelp og kontroll er langt fra nye i juridiske og kriminologiske sammenhenger. På 1700- og 1800-tallet ble lovbrudd, fattigdom og rus (den gangen alkohol), sett som samfunnssykdommer (Seip 1984). Den medisinske metaforen tilsa at fant man bare sykdommenes årsak var det klart hva svaret ville bli. I norsk sammenheng ble *tvang og behandling* overfor grupper med rusproblemer utformet som tukthus, tvangsplassering (jf. edruskapsnemndene) og tvangsarbeid. Senere oppsto andre måter å kombinere dette på.¹⁴ I siste avsnitt skriver vi dagens kombinasjoner av straff-rehabilitering inn i denne klassiske diskusjonen.

4. Sosiale rom for fengselsstraff og hjelp

Med grunnlag i intervjuer og observasjoner er vi blitt oppmerksom på *situasjoner* som oppstår, som vi kaller *sosiale rom*. Vi deler dem inn i tre typer: i) *det fengselsmessige rommet* preget av kontroll og sanksjoner; ii) *det sosialfaglige rommet for hjelpetiltak*, helse-, og sosiale tjenester, grupper og samtaler; og iii) *det uformelle, uorganiserte rommet*, fritiden. Vi bruker de *sosiale rommene* som idealtyper (Weber 1997) som konkrete hendelser og aktiviteter kan drøftes opp mot.

De to første sosiale rommene er knyttet til de offisielle begrunnelsene for straff ettersom den er tillagt en straffende oppgave slik at straff skal oppleves som et onde,¹⁵ og en rehabiliterende oppgave.¹⁶ Det tredje er rommet for fangenes fritid, utenom grupper og formelle samtaler, men hvor kontroller forekommer. Her deltar ansatte lite, det hender de spiller kort, ser fjernsyn og småprater med fang-

er. Dette rommet er viktig for enkelte fanger, noe vi nevner i en kommende artikkel der deres beskrivelser legges til grunn (Giertsen og Rua, upublisert).

Rusmestringsavdelingene er del av og inngår i fengselspolitikken, og skal bidra til straffens rehabiliterende formål. Noen avdelinger har lagt en del slike rehabiliterende aktiviteter utenfor fengslet, mens andre lar dette foregå i fengslet og avdelingen. Mye helsehjelp gis i fengselets helseavdeling hvor lege, sykepleier og spesialisthelsetjenesten har kontorer. Andre ganger er sykepleier på rusmestringsavdelingene, en sjelden gang legen. En rusmestringsavdeling har i perioder psykolog i deltidsstilling. Og noe helsehjelp foregår utenfor fengslet, for eksempel på sykehus.

a. *Det fengselsmessige rommet*

Dette sosiale rommet omfatter fysiske stengsler, det å være innelåst i celle eller avdeling i en bygning omgitt av murer, piggråd og sjekkpunkter, og det omfatter kontroll, sanksjoner og straff.

Ansatte er bevisste på den straffemessige siden av å være i rusmestringsavdelingen: «Frihetsberøvelse er ganske radikalt i seg selv» (S6). Fanger tar det på ulike vis, det kommer frem i flere intervjuer, som her: «Noen har jo sonet mye og soner lett og greit» (S5). Det å sitte inne «... er som å komme tilbake til familien sin ...» (S4), men så er det andre: «... og hver gang de skal inn går selvfølelsen enda ett hakk ned, helt ned i kjelleren for noen» (S5).

Her brukes ikke et straffeperspektiv om det å være innelåst, ansatte beskriver hvordan det må være ut fra hvordan mennesker er, og hvordan de har sett at fanger tar det.

Fangene i rusmestringsavdelingene blir kontrollert på samme måte som fanger i andre avdelinger, i prinsippet. Om det er variasjoner i den praktiske utøvelsen, vet vi ikke. Fire hovedtyper kontroll er i bruk i fengsler: Kontroll av *fangens omgivelser*: daglig sjekk av celler, visitasjon,¹⁷ av og til razzia med hund. Kontroll av *personer* når fanger telles, kombinert med innlåsing. Kontroll av *fangekroppens utside*: stripping etter utgang, permisjon og besøk. Og kontroll av *kroppens innside*: gjennom urinprøve, spyttprøve, utånding (Kriminalomsorgen 2013). Mer inngripende undersøkelser som blodprøve, røntgen, undersøkelser av kroppens hulrom skal foretas av helsepersonell. De andre kontrollene utføres av betjenter, delvis av sosialfaglig ansatte (se senere).

Det er forskjell på kontrollene, slik ansatte ser det. En ting er urinprøver, de omtales som rutine: «Vi tar kontroller hver dag» (S9). En annen ting er razzia: «Det er en litt brutal hendelse for da blir alle strippa på cellene sine, og så er det 20 mennesker som går gjennom cellene, ransaker, undersøker, og så sender de

hunden gjennom. Du er jo fratatt all makt, det er en veldig tøff greie» (S9). En ansatt sier om fangene: «Alle som soner her er innforstått med at kontrollene må være som de er. Det hender folk ber om mer kontroll» (F12). Og: «De synes det er bra, de vil ikke at det skal være rus på avdelingen» (F6).

Ansatte mener den *dynamiske kontrollen* er viktig: «Sikkerhetsmessig jobber vi litt mer dynamisk enn resten av fengselet. For vi ser gutta mye mer, vi har mye tettere relasjoner til alle som er her» (F2). Slik sett blir samvær og person-til-person-relasjoner ikke bare et gode og mål i seg selv, det brukes også til å vurdere sikkerhet. Dermed blir situasjonen preget av dobbelthet, av at ansatt og fange er i en subjektrelasjon, samtidig som ansatte ser fangen som objekt.

Hvis en fange bryter straffeloven eller fengselsreglene, følger sanksjoner. Fangen kan bli sendt til en avdeling med høyt sikkerhetsnivå, det er en vurderingssak. Her får de besøk av en ansatt som tilbyr russamtale.¹⁸ Om fanger innrømmer regelbrudd og sier ja til russamtale, kan de fortsette oppholdet på avdelingen: «De mister ikke plassen om de går på en sprek» (F12).

Er dette en streng reaksjon i ansattes øyne? «Konsekvensen av å bli tatt er ikke katastrofal. Det er ingen som blir kasta ut om de blir tatt med positiv urinprøve. Da kommer russamtalen inn og det får noen konsekvenser» (S9). Og ansatte skriver rapport som kan bli avgjørende for søknad om for eksempel prøveløslatelse.

Hvis fangen nekter å ha brutt reglene, ikke ønsker russamtale eller å fortsette på avdelingen, sendes han eller hun til en annen avdeling eller et annet fengsel. I tilfeller hvor fangen nekter å ha brutt reglene og blir flyttet mot sin vilje, reises umiddelbart spørsmål om rettssikkerhet (Eskeland 1989). En ansatt sier: «Men det er fullt mulig å bli beskyldt for noe man ikke har gjort. [...] Og jeg tror det har vært noen episoder at det har blitt tatt feil» (F12).

«Jeg tror kontrollen har stor betydning» (S9), sier en ansatt og mener det minsker forekomst og bruk av rusmidler i avdelingen. Kontrollen kan også føre til at ansatte oppdager rusbruk og dermed kan jobbe videre med det. Andre ansatte har et annet syn: «Hvis noen vil ha inn rusmidler, så får de inn det. Hvis man skal ruse seg i fengsel røyker man syntetisk THC eller bruker GHB, det synes ikke på urinprøver» (S5). Kontroll har begrenset betydning: «Derfor må vi jobbe på en annen måte enn å drive med disse skjemaene, alle disse rene prøvene. Jeg tenker at vi må jobbe med holdningene deres» (S5).

Kontroll og sanksjoner har også betydning for forholdet mellom mennesker og hvem de blir for hverandre, som kontrollør og kontrollert. I det fengselsmessige rommet blir fangen sett som en som ikke kan kontrollere seg selv og trenger kontroll og straff for å holde seg unna regelbrudd. Mennesker som kontrolleres og straffes gjøres til objekt gjennom andres styring (Hammerlin 2008).

Det fengselsmessige rommet er som man kan vente i et fengsel. Det sosialfaglige er annerledes, og beskrives mer utførlig under.

b. Det sosialfaglige rommet

Det sosialfaglige rommet for hjelp kan deles i to hovedtyper: Den ene peker utover i samfunnet, mot å skaffe materielt, sosialt og helsemessig grunnlag for at fangen skal klare seg etter løslatelse, gjennom hjelp til å søke bolig, sysselsetting, utdanning, helsehjelp, søke plass på institusjoner, ordne gjeld og økonomi, kontakte familie, nettverk og væresteder. Den andre retningen peker mot den enkelte fangens person og problemer med rus, lovbrudd og væremåter. Arbeidet langs de to linjene går også over i hverandre.

I de tre avdelingene vi beskriver er *gruppa* sentral. Arbeidet her har retning først og fremst mot fangene og hans eller hennes problemer med rus, lovbrudd og væremåter. Hva foregår i gruppene? «Det er endringsarbeid med fellesskap som metode. Vi jobber veldig gruppebasert» (S9).

Ansatte organiserer gruppene i tid, for hver dag, uke og i perioder. I en avdeling foregår gruppene mellom frokost og lunsj i ukedagene unntatt en dag i uka. Med jevne mellomrom er *endringsuke* hvor situasjonen for hver fange tas opp og mål for kommende periode bestemmes. I løpet av perioden er det gjennomgang hvor enkelte fanger beskriver hvordan det går og hva som eventuelt bør endres. Dette foregår i gruppene. De andre avdelingene arbeider også med *kortsiktige utviklingsmål* ukentlig eller sjeldnere, som å komme seg opp om morgenen, ta kontakt med familie, ordne gjeld, endre språk. Grappa brukes som hjelp til å nå målet og å diskutere hvordan det gikk.

Det er også *temagrupper* hvor ansatte og fanger fastsetter temaer som kan være om rus, vold og kriminalitet; kjønnsroller og foreldreroller. Gruppene tar også opp aktuelle temaer som kan være motivasjon, ambivalens, konflikter osv. Det er også «ad hoc grupper som tas på sparket» (F12). De kan vare utover vanlig gruppetid til alle sider av saken er snakket om.

Rus er et sentralt tema, *russug* skal opp i dagen: «En innsatt kom direkte fra et annet fengsel og hadde mye russug. Vi gjorde avtale med han: 'Hver dag skal du si noe om russug og hvordan du har det nå.' Det funker» (S9).

Tanken er å utvide synet på rus. Å ruse seg er ingen privatsak: «Vi spør: 'Hva skjedde rundt rusen, hvor var ungene dine, hvordan fikk du tak i det, hvilke andre mennesker rundt deg ble såret, måtte begå kriminalitet for at det skulle oppstå?'» Rus knyttes tett til alt det negative som måtte til «... for at innsatte skulle få den lille bra rusopplevelsen» (S9).

For noen fanger sees ikke rus som hovedproblemet, men å begå lovbrudd, spenningen og kicket. Noen ansatte ser dem som mer avhengige av lovbrudd enn rus. For andre er det væremåter som skaper vanskeligheter, bruk av vold eller voldssomme væremåter i stedet for argumenter. Da er dette temaer på gruppemøtene.

Selv om oppmerksomheten i gruppene vendes mot den enkelte fangen, er det mot den enkelte *i hans eller hennes sosiale sammenheng* – i relasjon til andre som er det viktige, utenfor fengslet. Det kan være barna de har, partner kanskje, foreldre og søsken, bekjente eller folk i byrommet.

Mange av temaene i gruppene handler om sammenhenger fangene inngår i utenfor fengslet. De forutsetter at fangen har noen utenfor: familie, venner. Mange har det, men enkelte har knapt nok noen. Dette reiser spørsmål om avdelingene først og fremst kan hjelpe fanger som har ressurser fra før og fungerer etter Matteusprinsippet: «For den som har, skal få, og det i overflod. Men den som ikke har, skal bli fratatt selv det han har» (Matteusevangeliet 25:29).

Det sosialpedagogiske perspektivet preger virksomhetene i de tre avdelingene og kommer til uttrykk i verdier og prinsipper med vekt på blant annet rusfrihet og ærlighet. Dette sees som forutsetninger for å få gruppa til å fungere slik det er meningen. Men det byr på problemer å følge dem, særlig inne i et fengsel. Ifølge ansatte står de i motsetning til fangekulturen og noen sider ved livssituasjon og væremåter som mange fanger har klart seg med i miljøer de har vært i. Ulike kulturer står mot hverandre. En ansatt sier: «Vi jobber mot fangekulturen som handler om dop, kriminalitet, vektromskulturen med svære kropper og gullkjeder» (F2). Noen avdelinger bestemmer hva slags klær fangene skal kunne gå med og hva slags trening de skal få drive med. Gruppa deltar også: «Når folk forherliger det livet de har drevet på med, da er gruppedynamikken viktig. Nå er vi i en god periode hvor folk er direkte og sier: 'Nei nå tuller du, det kan ikke være sånn!' De sitter på den samme kompetansen, så det er ikke vanskelig for dem å si fra» (S9).

Og ansatte styrer og holder i det som skjer: «Det kan fort bli en samtale om en morsom eller tragisk historie uten at det har noe for seg å ta opp den. Da har vi en styringsfunksjon» (S9).

Samværsformen i gruppene har likhetstrekk med vanlige væremåter, men det er også noen viktige forskjeller: Her er fanger sammen med andre de ikke har valgt: «Vi kan ikke bare lage grupper som skal passe perfekt sammen» (S3). Dette er en av fengslets piner, skriver Sykes (1958). De er på samme sted hele døgnet, ofte i flere måneder. I tillegg er fangene i grupper hvor de skal fortelle om seg selv. Hva kreves av dem, og er det krevende? «Det ligger mye mot i å komme på en rusenhet og legge fra seg makt og prøve å skrive ned rushistorien, dele litt

av sjela si i en gruppe med flere andre mannfolk – som jeg tror alle synes er ubehagelig til å begynne med. Det gjør man ikke frivillig, men fordi man må» (S9).

I gruppa skal deltakerne også lære å lytte til andres historier, temaer og problemer. De skal være ærlige om seg selv og i sine svar til andre når de støtter eller konfronterer. Kort sagt skal de endre kultur og sette i gang en stor snuoperasjon.

Gruppene er viktige som mål i seg selv, men mest som redskap. De representerer forberedelse til behandling senere: «Hovedfokuset mitt er at de skal vite litt hva de går til etterpå, bli trent i og litt trygg på å kunne være i en samtalegruppe» (S5).

Det er viktig at de fungerer. Uenigheter, misforståelser, konflikter hører med i sosialt liv. Gruppene er ikke noe unntak, kanskje heller mer utsatt enn mange samværsformer utenfor murene, så langvarig og tett som livet i disse avdelingene er. En ansatt beskrev det slik på et møte i en gruppe hvor det pågikk en konflikt: «Det vil alltid være utfordringer i grupper, det vil alltid storme en del i en gruppe. Først er man kanskje bestevenner, så tårner det seg opp og så er det storming.» Hva kan deltakerne gjøre? «Man gir og tar. Vi oppmuntrer til å være tålmodige med hverandre. Noen uenigheter må få være der: Det er ikke meninga at alle skal være bestevenner, til det er alle for ulike.» Så hva gjør man da? «Vi må akseptere og respektere hverandre, romme hverandre. Alle har problemer, men alle takler dem ulikt» (S3). Men ikke bare skal slike problemer håndteres, det skal også siddes ved tilbudet: «Noen skal jobbe med å greie å ta tilbakemeldinger fra andre» (S5). «'Behandling' er ikke bare 'løsningen' og modsvaret på misbruget – det er et system og en verden, der skal håndteres,» skriver Jöhncke (2000:21).

Gruppene tar opp fangenes problemer, sett i sammenheng med deres livssituasjon. Tanken er ikke at de skal foreta en reise inn til «det indre selv» for å finne «sin rusfrie kjerne». Slike bilder brukes ikke av de ansatte. Men noen fanger kan trenge psykologisk hjelp: «Vi kan jo se at noen av dem har traume og utsatt andre eller selv har blitt utsatt for ting som er ganske vriene» (S1). Bør det tas opp i gruppene? «Vi jobber mye med hva som er egna å snakke om i gruppe, og hva de skal holde for seg selv eller ta individuelt. Det er mange personlige ting man ikke bør dele i en gruppe» (S1).

Selve fengslet begrenser også: «Det er en del av min jobb å veilede de ansatte på hva som er egnet å jobbe med innenfor såpass spesielle rammer som disse gitrene og den lukka anstalten innebærer, og hva som må vente eller utsettes. Som for eksempel traumer: «Vi jobber veldig lite med å åpne traumer. Vi sier det må vente til de kommer i mer trygge omgivelser enn fengselet.» Men noe kan man kanskje gjøre? «Vi kan jobbe mye med stabiliseringsjobbing,» og starte så smått: «Det er nok en begynnende prosess og en kartleggingsprosess, av behovene. Vi prøver å formidle videre når de skal i behandling, hva de trenger hjelp til» (S1).

En annen ser sitt arbeid slik: «Det jeg gjør her kunne like gjerne vært på en vanlig behandlingsinstitusjon. Så jeg føler meg hjemme her og min bakgrunn passer godt med jobben og det som skjer innenfor veggene her» (S9). Samtidig nevnes også begrensninger i forhold til fengselsregler om permisjon. I noen av avdelingene er det mulig å ta turer ut: «Aktiviteter ute handler om sosial trening, det å kunne gjøre ting uten å ruse seg.» Noen ganger er det koplet til meningsfylt arbeid: «Vi hjelper til ved idrettsarrangementer. Innsatte er med å rigge opp og ordne og må lære seg å samhandle» (F3). «Mange har sosial angst, er engstelige for å reise kollektivt eller stå i kø, men får prøve seg: De får opplevelser i nykter tilstand som er positive» (S3). Disse beskrivelsene gir bidrag til diskusjoner om hvordan og på hvilke måter fengsel gjør behandling mulig, vanskelig eller umulig (se senere).

Det sosiale rommet gruppene utformer gir mulighet for fanger til å komme fri fra fangerollen.¹⁹ Her kan de bli subjekt i egen fortelling og i sine svar til andre. Samtidig skjer dette innen rammer og føringer som ansatte setter opp når de organiserer og leder gruppene. Deltakerne styres og blir objekter, men de er med på dette som subjekter når de går ombord og deltar. I gruppa blir de personer med en særegen livshistorie, og kanskje sett og lyttet til mer enn de har opplevd før. Men dette gjelder ikke alle. Noen går ut av opplegget og søker seg til andre steder (se senere).

Med det fengselsmessige og sosialfaglige rommet etableres forskjellige sosiale rom som åpner for ulike relasjoner mellom fanger og ansatte. I det sosialfaglige rommet er det større mulighet for å se noen flere sider av hverandre enn i vanlig fengselsliv.

I tillegg finnes det noen små rom hvor man kan ta opp traumer og andre problemer individuelt, når fanger går til psykolog. Selv om dette fysisk sett foregår inne på rusmestringsavdelingen, skaper psykologen et behandlingsrom hvor vanlige regler for slik behandling gjelder, som for eksempel taushetsplikt (Heisholt 2013). Psykologer er ikke en fast del av alle rusmestringsavdelingene. Noen fanger får permisjon for å fortsette behandling hos psykolog utenfor fengslet.

c. Sosiale rom for straff og hjelp: Å dele tid/rom

Rusmestringsavdelingene er befolket av to grupper ansatte: fengselsfaglige og sosialfaglige, som skal ivareta to typer oppgaver. Disse representerer to av målene for straff: å påføre et onde og rehabilitering (fn. 15 og 16). Vi har beskrevet virksomhetene i de to sosiale rommene, det fengselsmessige og det sosialfaglige. Hvordan går det når de to typene oppgaver fra de to rommene skal gjennomføres til daglig? Vi ser fire muligheter: i) Oppgavene utøves side om side, mens ansatte

er uforstyrret, kanskje likegyldige overfor hverandre. ii) De ansatte samarbeider og ser andres arbeid som betydningsfullt for sitt eget. iii) Kanskje de kommer i konflikt med hverandre? iv) Eller ansatte deler oppgaver og forskjeller viskes ut. Og som del av dette: Hvem blir ansatte og fanger for hverandre i disse situasjonene?

i) Det ser ut til at første mulighet blir mye brukt på den måten at fengselsansatte og sosialfaglige deler tid og rom, lik en gruppe skuespillere: I noen øyeblikk er det betjenter som inntar scenen og skaper det fengselsmessige rommet sosialt sett, og utøver sine oppgaver. Kontroller foregår ofte i korridoren og på cellene. I andre øyeblikk er det de sosialfaglige som setter scenen: Nå er det tid for grupper, samtaler og snakk, meninger og følelser. Fanger og ansatte samler seg rundt bordet. Sceneskiftene foregår umerkelig og stillferdig. En annen måte å dele rommet på, er ikke å være til stede på samme tid. I en avdeling tar betjenter urinprøvene: «Men det har litt med tidspunktet å gjøre for de må tas om morgenen og da er ikke vi her» (S7). Men likevel, når begge grupper er til stede, er det betjenter som gjør dette.

ii) Ansatte mener at kontroll og hjelp går sammen på flere punkter, støtter opp og utfyller hverandre. Ett er det grunnleggende at fangen er innesperret og under kontroll, noe som åpner for å tilby hjelp. Et annet punkt er urinprøven: «Det er ikke unødvendig å ta stikkprøver av urin innimellom. Det kommer opp noen ganger at de har ruset seg også, og da får vi jobbet med det» (S4). Ansatte nevner ikke andre kontrollformer i denne sammenhengen.

iii) Det er også uenigheter: «I pressa situasjoner hvor man står og gnisser sosialfaglig og fengselsfaglig mot hverandre.» Hva gjør man da? «Vi diskuterer: 'Hvordan ble det håndtert, hvilke ansiktsuttrykk hadde den personen når det ble sagt,' på det nivået» (S6). Slike diskusjoner foregår ellers også: «Det er en løpende diskusjon som går her hele tiden som er veldig viktig. Vi kunne helt sikkert vært bedre, men allikevel er vi veldig gode på det» (S6). Dette er eksempel på uenigheter og hvordan ansatte håndterer dem, med samtaler. Men det hender også at de lar uenighetene ligge, de velger sine kamper med omhu: «Det kan ikke gå på hver eneste bagatell her, for da får vi ikke gjort noe annet» (S5).

Konfliktene er der. Blant ansatte er det to kulturer:

«Du har den terapeutiske kulturen, og kriminalomsorgen sin kultur. De er forskjellige: Kriminalomsorgens kultur har mye sanksjoner og kontroll og konsekvenstenkning: Gjør du noe feil så skal du straffes for det. En krise er svikt. Den terapeutiske kulturen er mer slik: Gjør du noe feil, er det et utgangspunkt for ny læring, en krise er en mulighet for å lære» (S1).

Mathiesen (1965) skrev om Ila sikringsanstalt på 1960-tallet og fant også motsetninger mellom de to profesjonsgruppene fengselsansatte og behandlere.

Dette er et springende punkt hvor kontroll og sosialfaglig tilnærming skiller lag, med sine ulike syn på mennesker og hva som har betydning for å skape gode væremåter. Et eksempel er progresjonstanken i fengselspolitikken som går ut på at du må gjøre deg fortjent til goder, mens en sosialfaglig ser det slik: «Når vi skal reise på tur tar en ofte med de som er kjekke, greie, jobber, står opp om morgenen, bidrar. Jeg tenker egentlig motsatt, de som burde dra på tur er de som ikke klarer de tingene. Det har vi mye diskusjoner om» (S5) (se også Haugerud 2013). Et annet eksempel gjelder sikkerhet og risiko. Tar fengselet få sjanser når de innvilger permisjon og framstilling gir det færre regelbrudd. Men i et sosialfaglig perspektiv kan få brudd være tegn på at man er for restriktiv og ikke lar fanger få prøve seg. Her ligger ulike verdier til grunn: Om noen bør styres og påvirkes med kontroll og straff, eller om de bør få hjelp og mulighet.

I fengslet står de to tilnærmingene langt fra likt. Når sosialfaglig arbeid foregår innenfor rammene av kontroll og straff, som i fengsel, vil kontroll- og straffetilnærmingen dominere. Dette er i overensstemmelse med strfagl. § 3: «Gjennomføringen av reaksjonen skal være sikkerhetsmessig forsvarlig». Det vet også ansatte: «Vår primære oppgave er å ivareta sikkerheten» (F12). Mathiesen fant det samme (1965:53 ff). Om fengselsledelsen mener at sikkerheten trues er det fengselshensyn som teller, som man kan vente av et fengsel.

iv) Men ansatte lar seg ikke alltid plassere i enten det fengselsmessige eller sosialfaglige rommet. Grensene mellom dem er noen ganger uklare: «Vi har en tanke om at når vi jobber her, om vi er miljøterapeut, fagleder eller betjent så skal vi gjøre det samme» (S7). Å kombinere oppgaver på denne avdelingen handler om: «At vi er et team og at vi er likestilte» (S7). Fengselsansatte tar sosialfaglige oppgaver på alle avdelingene, som når enkelte betjenter er gruppeledere. «Våre betjenter gjør mer av den helse- og sosialfaglige jobben enn det andre betjenter gjør [i fengslet] her» (S9).

Hva med kontrolloppgavene, kan de også byttes? «Det å låse opp og igjen dører gjør alle på lik linje» (S7). I én avdeling kan sosialfaglig ansatte foreta alle typer kontroll, andre steder er det et skille: «Det er kun betjentene som tar urinprøver» (S7), og et par andre ting: «Vi har ingenting med fengselsrutiner eller sikkerhetsvurderinger å gjøre» (S9). Her deles ikke alle oppgaver: «Betjentene gjør mer av den sosialfaglige jobben enn vi gjør av fengselsjobben» (S9).

Å dele oppgaver handler ikke bare om praktiske hensyn: «Vi er opptatt av at det ikke skal være sånn at de sosialfaglige er de snille og betjentene de slemme» (S7).

Selv om ansatte blander arbeidsoppgaver, består skillet mellom de to typene oppgaver: «Det er jo schizofrene oppgaver, vi har normalitetsprinsippet og humane hensyn som skal ivaretas i et fengsel» (F13). Noen ansatte synes det er vanskelig å kombinere rollene: «Ett øyeblikk skal du strippe folk, jeg skjønner det kan oppfattes krenkende, at du må vise deg frem på den måten. Og så: I neste øyeblikk skal du ha samtale. Det ligger nok i fengselsbetjentrollen, at det er slik. Det ligger noen motsigelser i rollene» (F2).

Et hovedanliggende er at skillet ikke skal gå mellom ansattgruppene: «Skillet går i huet på folk» sier en sosialfaglig på et møte, slik at alle må håndtere dem. Det er hele avdelingens oppgave å håndtere dilemmaer: sanksjon eller ny sjanse; å skulle snakke ærlig og personlig, for så i neste øyeblikk å gå inn i kontrollrollen, sørge for stripping og urinprøve (jf. Basberg 1999). Eller å kreve ærlighet fra fangene, samtidig som ærlighet, særlig om rusbruk, kan medføre fengselets sanksjoner.

Vi har valgt et relasjonelt perspektiv (Donohue og Moore 2009). Og fremfor å lete etter hva ansatte *er*, eller *den riktige betegnelsen*, har vi valgt å se på *de ulike sosiale rommene* som etableres. Svaret på om ansatte i fengsel *er* det ene eller det andre, kontrollør eller hjelper, er at det *varierer*. Begge typer posisjoner etableres, og de skifter. Dette relasjonelle perspektivet gir mulighet for en elastisk beskrivelse av den sammensatte strukturen, posisjoner og roller, som etableres i rusmestringsavdelingene. Innenfor murer og piggråd, overvåkingskamera og dynamisk kontroll, oppstår i løpet av dagen små rom med en annen type sosialt liv enn det fengslet vanligvis byr på. For noen ansatte er dette andre sosiale livet likevel hovedsaken, som noe som bærer enkelte fanger, ikke alle, over til endrete væremåter.

5. Hvem blir fangene i rusmestringsavdelingene?

Måten mennesker tiltaler eller viser til hverandre på, gir mulighet for å skjønne det sosiale systemet de deltar i.²⁰ Slik er det også i rusmestringsavdelingene. Er det sammenheng mellom de sosiale rommene vi har beskrevet og tiltaleformene som brukes?

Ansatte omtaler folk i fengsel som *innsatte*, det viser til deres formelle posisjon som dømte i fengsel. Fangene blir knapt nok omtalt som *dømte*, *lovbrytere* eller *fanger* selv om de har vært for retten og formelt, juridisk sett fått posisjon som dette. *Narkoman* og *kriminell* forekommer sjelden og aldri som tiltale.

Fangene blir heller ikke kalt *pasient* selv om de får hjelp fra helsevesenet og noen har pasientstatus på grunn av rusproblem.²¹ Mange har kontakt med sosionom, men blir ikke kalt klient, unntatt i ett tilfelle: «Klienter vi har, ... vi ser at

[her avbryter ansatte seg selv] ... eller innsatte» [latter] (S1). Det ble galt å kalle fangen klient. Selv om fanger får slik hjelp, overdøver ikke det innsatt-rollen, når tiltaleform legges til grunn.

Kunde blir knapt nok brukt, men en ansatt (F3) snakket humoristisk om «kundegrunnelaget» og mente mulige søkere. *Konsument* har vi ikke støtt på. I noen sosiologiske tekster drøftes det å se fanger i et konsumentperspektiv, kritisk kommenteret av Donohue og Moore (2009) som legger vekt på at posisjonen som klient er flyktig før folk igjen er i posisjonen som fange.

Ansatte bruker navn, oftest fornavn. Noen kaller fanger «gutta», «damene» eller «folka». Dette er betegnelser fra det uformelle, sivile livet. Fangene løftes ut av de rollene som institusjonene fengsel, helse- og sosialapparat tilbyr, og fremstår som personer, sivile. Denne oppfatningen bekreftes som i dette intervjuet: «En innsatt er en innsatt liksom? Jeg synes det er veldig stor forskjell på innsatte» (S2). Fanger bruker også fornavn på ansatte. Men hvor like er de?

Det er forskjeller mellom ansatte og fanger: «Alle vi har her, har et rusproblem i en eller annen form» (F3). Dette utsagnet viser til ulikheter mellom fanger og ansatte, som er grunnlag for mye av det ansatte gjør overfor fangene. Relasjonen er profesjonell og skal ikke bli privat.

Men dette overskygger ikke en grunnleggende likhet: «Vi er mennesker, alle sammen,» sier en ansatt (S6) og mener fanger og ansatte. «Du må være opptatt av at innsatte er mennesker,» sier en annen (F12). I noen avdelinger er denne tanken institusjonalisert: Fanger og ansatte drar på tur, skitur, padletur, klatretur, hvor de er avhengige av hverandre. Du må kunne stole på de andre og de må kunne stole på deg. I slike situasjoner blir fanger og ansatte like for hverandre, mennesker alle sammen. Det er hensikten. Noen ganger kan en slik grunnleggende solidaritet til og med overskygge krav som den formelle rollen stiller, når fanger ikke takler oppholdet så lett: Selv om en fange har kjeftet, skriver ikke ansatte uten videre rapport: «Når jeg går i krigen må jeg tåle litt» (S5).

Tre temaer er tydelige i tiltaleformer og utsagn: ansatte understreker fengsels-situasjonen, individuelle egenskaper og likeverd. Betegnelsene plasserer fangene bortenfor institusjonene som fangene også har med å gjøre, utenom rollene som de tilbyr. Hva har hendt? Folk kommer tett på hverandre. Enhetene er små, omfatter relativt få personer, og oppholdet er på rundt et halvt år. Personlige temaer tas opp i gruppene. Ansatte er både hjelpere og kontrollører overfor fanger, rollene blir uklare og flertydige. Fange og ansatt blir – et stykke på vei – personer for hverandre, ikke på tross av de ulike rollene de settes i overfor hverandre, men på grunn av dem. Enda et moment trekker i samme retning: «Å drive en teoretisk metodikk», sier en ansatt (F12), går ikke alltid bra: «det kan noen ganger bli for

profesjonelt, teoretisk. Innsatte synes det blir for upersonlig. Ikke alt kan læres: men du kan allikevel ha et menneskesyn og en kjemi med innsatte som gjør at en når fram med det en prøver å formidle» (F12). Dette er i overensstemmelse med erfaringer fra forskning om behandlingsrelasjoner i psykisk helsearbeid, som viser at relasjonen er viktig for brukere og resultatet av behandlingen (Bøe og Thomassen 2007, Vatne 2006).²²

Kanskje er denne personlige dimensjonen – som det er så vanskelig å fange inn hva er – det som bringer fangen videre i et ønske om å fortsette på noe annet enn rus, lovbrudd og vriene væremåter.

Utgangspunktet er rusproblemer. Det er derfor de kom inn. Men ansatte ser raskt at for de fleste er svaret langt fra bare én ting, det er sammensatt og handler om å mobilisere det som trengs for den enkelte: rusbehandling etter løslatelse, kontakt med familie, jobb, osv.: å stable en fremtid på beina. Det blir umulig å bruke rollebetegnelser. Å bruke fornavn blir løsningen. På sitt beste spiller avdelingene fanger som personer med særegne livshistorier og problemer man kan legge planer for å håndtere videre. Men likevel, det meste av tiden er de plassert i posisjonen som fange.

6. Innganger og utganger av rusmestringsavdelinger: fritt valg?

Punkter for endring kan også sette oss på sporet av hva som særpreger sosiale rom, og med det hva mennesker som befolker dem, betyr for hverandre. To slike punkter er å komme inn i og å gå ut av rommene og hva som skal til for å passere. Hvem blir fangen i møter med fengslets og avdelingenes kriterier, og hvordan stemmer dette med avdelingens verdier og mål?

For å komme inn i avdelingen må fangen søke selv, og er subjekt. Å komme i fengsel skjer på annet grunnlag, med makt og tvang utøvd av domstol og politi, tydelig og synlig når noen blir hentet og transportert. Da er personen objekt.

Men å søke til en avdeling er ikke tilstrekkelig for at døren skal åpne seg. Søkeren må kvalifisere etter flere kriterier, sier ansatte: Straffen må ikke være for kort, og med passelig tid igjen å sone. Søker bør ikke være dømt for visse typer lovbrudd, må ha lovlig opphold i landet og må ansees personlig egnet: Snakke norsk, ikke ha for store psykiske lidelser, men kunne delta i gruppa. Søker bør ha erkjent rusproblemet og ha et ønske selv om å gjøre en endring. Dette er som å ha helseproblem og be helsevesenet om hjelp. Men søker har ingen rett til å komme i en rusmestringsavdeling, slik pasienter har rett til helsehjelp.²³ Personer med rusproblem kan få status som pasient med rett til behandling, men kan ikke velge hva slags behandling.²⁴ Å ta del i egen behandling er kjent fra helsevesenet, slik det også blir ventet og krevd av søkere til rusmestringsavdelingene (se ovenfor).

Som søker er man subjekt, men må kvalifisere som når du søker jobb eller utdanning: «Så vi prøver ut folk etter personlighet» (S6). Og så må du passe inn i gruppa: «Man ser hele tiden an den gruppa man har. Man ønsker å få inn noen som drar gruppa i den retningen man ønsker» (S6).

Noen kriterier, som det å ønske å gjøre noe med problemene, bestemmer søker over selv, andre ligger bortenfor deres innflytelse, er uklare og skjønnsmessige. Her blir søker objekt i en mer uforutsigbar situasjon enn den rettsapparatet gir (som også reiser spørsmål om rettssikkerhet). Å bli sluppet inn kan derfor tenkes å gi følelse av å lykkes og bli godtatt som person. Ikke å komme inn kan gi opplevelse av å mislykkes, enda en gang.

Fangene går ut av avdelingen på flere måter. Du kan kastes ut fordi du bryter reglene i fengselssammenheng. Og sosialfaglig: «Altså, surfere vil vi ikke ha her. Hvis folk ikke deltar i gruppene er jo det grunn nok til å ikke være her» (S6). I slike tilfeller blir fangen tatt ut av rusmestringsavdelingen og over i vanlig avdeling eller annet fengsel. I noen avdelinger sees ikke dette uten videre som grunn til å kaste fanger ut. Ansatte er innstilt på stadig motivering: «Vi arbeider med ambivalens» (S1).

I fengslet blir du ikke kastet ut om du bryter reglene, tvert om blir du lukket enda mer inne. Du kan ikke gå ut av fengslet om du vil. Men du kan gå ut av rusmestringsavdelingen etter eget ønske. Når noen går ut av avdelingen kan det ha flere grunner: Tiden i avdelingen er ute, eller: «Du ser ingen endring, ingen vilje til å endre seg» (F1). Fangen kan ønske seg over i andre opplegg eller annen avdeling. Fange og ansatt kan være enige i dette, men ikke nødvendigvis om grunnen.

Ansatte i en avdeling fortalte om en fange som viste at han ikke var interessert i å delta. Mulige tolkninger ligger ofte i avdelingens kultur: Hvilke kanaler finnes for å få vite om grunner til at fanger ikke deltar? Hvilke kulturelle koder finnes for å tolke dette i moralske kategorier, som manglende vilje, usolidarisk atferd som virker ødeleggende for gruppa; som kontrollproblem; eller kanskje slik at fangens negative handlinger sees som et språk, en meddelelse? Om fanger skrives ut av avdelingen uten å ha blitt hørt, blir de usynlige og objekter, ikke bare i fengselssammenheng, men også i den sosialfaglige. Hvordan sees fanger som ikke deltar? Kanskje det er slik: «... at nogle brugeres ønsker om at slippe for mer behandling ikke bare er virkelighedsflugt – de har måske bare i enhver betydning fået nok!» som Jöhncke skriver (2000:21). Blir de ønsket lykke til med sitt videre liv?

En mulighet er å se utganger relasjonelt, at de alltid også handler om avdelingens tilbud, muligheter og begrensninger overfor fanger.

7. Rusmestringsavdelinger som fengsels- og ruspolitikk

Rusmestringsavdelingene er del av fengslene og resultat av den generelle fengselspolitikken. De gir tilbud til fanger med rusproblemer og opererer dermed også innen området for den generelle ruspolitikken. Ansatte i avdelingene arbeider tett på fangene, og gjennom praksis – innen avdelingenes rammer – gir de sine svar på hvem fangene er. Det finnes fanger som ønsker og trenger hjelp til å bedre sin livssituasjon og problemer med rus, kriminalitet og væremåter. Hva slags argumenter blir rusmestringsavdelingene i fengsels- og ruspolitikken?

a. Rusmestringsavdelinger i fengselspolitisk sammenheng

Det kan være nærliggende å se fengslet som et egnet sted for å løse fangers problemer når de likevel er sperret inne, får mat, husly og er rusfrie. Norsk fengselspolitikk er ikke fremmed for dette, men i behersket og begrenset grad. Med *tilbakeføringsgarantien* i 2005²⁵ ble betydningen av å forberede løslatelsen løftet mer frem enn tidligere. Samtidig ble fengslets betydning tonet ned og ansvaret for (re)sosialiseringen i stor grad lagt til det offentlige helse- og sosialvesenet: Fangen tilhører kommunen, før, under og etter soning (jf. Kriminalomsorgen 2011, Fridhov 2014). Dette forutsetter at offentlige kontorer på alle nivå koordinerer tjenestene, noe de blir pålagt i strfagl. §4,²⁶ og helse- og omsorgstjenesteloven (2011). Som vist ser flere ansatte sitt arbeid i tråd med dette, som *motivering* til senere hjelp, ikke *behandling*. Hovedsaken i denne politikken er ikke å unnlate å gi hjelp til folk i fengsel. Det skal gjøres og blir gjort. Hovedsaken er hvordan dette gjøres og hvilken posisjon hjelpetiltak skal få i fengselspolitikken.

Å drive hjelp i fengsel må innebære blandinger og kombinasjoner av hjelp, kontroll, rehabilitering og straff. Tanken i norsk fengselspolitikk er at denne blandingen skal foregå slik at de ulike tilbudene skal foretas av de yrkesgruppene som er utdannet til dem, og som er ansatt av de myndighetene som har dette ansvaret ellers i samfunnet, slik den norske importmodellen tilsier. I denne politikken blir folk i fengsel sortert slik at de er fanger i møte med fengselsmyndigheter, sosialklient i møte med sosialvesenet og pasient i møte med helsevesenet. Dette forutsetter at fangen har samme rettigheter som andre borgere, så langt dette lar seg gjøre i fengslet. Men tilbake i avdelingen er han eller hun igjen fange. Situasjonene skifter og personenes roller med dem. Men posisjonen som fange blir ikke overdøvet av de andre situasjonene.

Med denne politikken holdes de to hovedlinjene tydelige: det som foregår er både straff og rehabilitering. Behandling skal foregå og foregår i institusjoner opprettet med dette som sitt formål. Fengsler ansees ikke egnet til å behandle rus (Giertsen 2012). Kanskje er deler av det som foregår i fengsel likt det som foregår

i behandling utenfor, og det er viktig for fangene det gjelder. Men den fengselspolitiske hovedsaken er at antatt behov for behandling ikke skal fungere som argument for fengselsstraff (Mathiesen 1965:90; Lynch 2012). Om det ble slik, ville det kunne føre til flere folk i fengsel, først og fremst fattige (Wacquant 1999, 2009), at fengslets rolle blir uklar, og at det fengselsmessige tones ned i retorikk, men ikke i realiteten (Kriminalomsorgen 2011).

b. Rusmestringsavdelinger i ruspolitisk sammenheng

Rusmestringsavdelingene er stemmer også i ruspolitikken. Den norske ruspolitikken er sammensatt og strekker seg fra kontroll og straff, til avrusing, abstinensbehandling, rehabilitering med ruskontroll, til noe skadereduksjon (Ødegård 2011). Den bygger på en uklar og motsetningsfylt forståelse av rus og rusproblemer. Arbeidet i rusmestringsavdelingene ligner de tre første momentene, og også rehabilitering.

Blant de tre rusmestringsavdelingenes ansatte som arbeider tett på fangene, er forståelsen tydeligere: Rusproblemer kommer til uttrykk på mange måter, og henger sammen med livssituasjon. Man må arbeide parallelt med problemene, på grunnlag av den enkelte fangens forståelse og muligheter. Svaret på hva rusproblemer er, er at det ikke er noe enkelt og entydig svar. Derfor er det ruspolitikken aldri faller til ro: Man prøver først kontroll og straff, det blir for urimelig, man plusser på med sosiale tiltak, og nå beveger ruspolitikken tyngdepunkt seg mot helsevesenet.

Problemer som følger av den uavklarte ruspolitikken, er ikke alltid det som gjøres, problemet er hvordan man ser det: Rusproblemene passer ikke inn i og unndrar seg den forståelsen og de tilbudene som er bygget opp innen strafferett, medisin og sosialvesen, slik vi har gitt beskrivelser av her. I denne situasjonen kan rusmestringsavdelingene bli vel så viktige for oss andre, myndigheter og samfunn, som for mennesker med rusproblemer (Jöhncke 2010). Erfaringer fra rusmestringsavdelingene blir en stemme i retning av en bredt og praktisk orientert tilnærming, gjennomtenkt, tilpasset og pragmatisk, med rom for å se den enkeltes sammensatte situasjon. I norsk ruspolitikk kommer *Stoltenbergutvalget* (2010) nær denne forståelsen.

8. Avslutning

Denne artikkelen handler om møter mellom velferd og straff slik det finner sted i tre rusmestringsavdelinger, slik ansatte beskriver det. Vi ser rusmestringsavdelinger som særegne sosiale system, og beskriver hvordan ansatte utformer straff og velferd i sitt daglige arbeid, og deres erfaringer med motsetninger, samarbeid

osv. Hvem blir de ansatte gjennom sitt arbeid, hvordan fremtrer de overfor hverandre som ansatte, og overfor fanger? Ettersom disse avdelingene er del av fengsler og fengselspolitikken, drøfter vi om og på hvilke måter de kan sees som bidrag til diskusjoner om straff og velferd i fengselspolitikken og i ruspolitikken.

Beskrivelsene av avdelinger for fanger med rusproblemer bygger på intervjuer med 28 ansatte, observasjoner, formelle og uformelle samtaler i tre rusmestringsavdelinger i tre norske fengsler i 2012 og 2013. Ettersom de er et lite utsnitt av alle som arbeider i slike avdelinger gir våre data ikke noe grunnlag for empirisk funderte generaliseringer om alle ansattes erfaringer, men det gir mulighet for å få frem *bredde og variasjoner* i erfaringer, refleksjoner og måter å håndtere hverdagen i tre slike avdelinger, og dermed også utforme *typologier* over ansattes erfaringer og refleksjoner.

Fengselspolitikken tar sikte på å samordne straff og rehabilitering, og rusmestringsavdelinger tar sikte på å samordne straff og velferd. Slik samordning foregår i lover og regler, politiske dokumenter, organisasjonsstruktur, og i den daglige virksomheten. Dette siste er tema i denne artikkelen. Det er de ansatte fengselsbetjentene og sosialfaglige profesjonene i rusmestringsavdelingene, som har i oppgave å utforme den sammensatte fengsels- og ruspolitikken, gi den en konkret og personlig utforming hver dag, hele tiden, mens de er på jobb.

Vi har identifisert tre typer av det vi kaller *sosiale rom* som etableres i avdelingene: det fengselsmessige, det sosialfaglige og det uorganiserte (i denne artikkelen blir de to første diskutert); hvilke faggrupper som dominerer de to første rommene, og hvordan de to faggruppene utformer velferd og straff. De to faggruppene utformer sine virksomheter: i) side om side, ii) i samarbeid, iii) i konflikt eller iv) som 'grenseoverskridende'.

i) Ansatte kan utforme det fengselsmessige og sosialfaglige ved å dele tid/rom: i ett øyeblikk er det det fengselsmessige som dominerer når innlåsning, kontroller og sanksjoner foregår. I neste øyeblikk trer de sosialfaglige frem og inntar scenen, da er det er tid for grupper og samtale. Slik lever de to ansattgruppene og tilnærmingene side om side, deler tid og rom, uavhengig av hverandre. ii) Andre ganger gir ansatte uttrykk for at de samarbeider og har fordel av hverandre, som når urinprøver blir utgangspunkt for samtaler. iii) Men ansatte forteller også om motsetninger mellom straff og velferd: Som når razzia (romkontroll med hund) er en sterk påkjenning; og når de grunnleggende ulike tilnærmingene i straff og velferd tilsier stikk motsatte reaksjoner overfor fanger; og når fengselsregler setter stopper for at fanger kan komme utenfor murene. iv) En fjerde posisjon blir synlig når ansatte toner ned forskjellen mellom de to faggruppene, som

ideal og delvis i praksis, som når sosialfaglige utfører enkelte av betjentenes kontrolloppgaver eller når enkelte betjenter får ansvar for diskusjonsgrupper.

Disse beskrivelsene gir ikke svar på om ansatte i fengsel *er* det ene eller det andre, kontrollør eller hjelper. Svaret er et annet, at dette *ikke* bare handler om ansatte, men om liv og arbeid i avdelingene, hvordan det oppstår eller ansatte etablerer ulike sosiale rom hvor det varierer og skifter hvem og hva som dominerer når det gjelder kontroll og velferd.

Vi har gitt relativt stor plass til fremstillingen av de sosialfaglige rommene, særlig gruppene. Ansatte organiserer dem og det er alltid en eller to ansatte med. Gruppene er propeller for fremdrift for den enkelte og gruppa; verksteder for væremåter, ikke bare ruskontroll. For også andre temaer folder seg ut når den enkelte skal sette seg mål for endring, som avhengighet av lovbrudd eller truende væremåter, å erkjenne overgrep og mishandling, eller praktiske vanskeligheter med å etablere et liv med bolig, økonomi, arbeid, utdanning eller andre virksomheter, og ikke minst forhold til familie og venner.

Inne i fengslene skaper ansatte i rusmestringsavdelingene et sosialt rom hvor andre enn de vanlige fengselsværemåter gjelder, hvor fanger får mulighet til å prøve ut erkjennelse, sette seg mål for forandring, motta støtte og konfrontasjoner; og samtidig lytte til andre, støtte, konfrontere, oppmuntre – så langt ansatte tillater det, så langt fengselsreglene rekker, så langt tiden rekker, inntil det fengselsmessige igjen overtar og dominerer.

Måten mennesker tiltaler hverandre på sier noe om hvem blir de for hverandre, og hvordan de forstår situasjonen de er i. I avdelingene er flere betegnelser på fanger mulige: *dømt, innsatt, fange, narkoman, lovbrøyer, klient, pasient, konsument, kunde*. Av disse betegnelse ble, etter vår erfaring, *innsatt* mest brukt. I det daglige samværet var det fornavn som ble brukt både av medfanger og ansatte. Det kan henge sammen med situasjonen de er i: Fangene har ulike posisjoner i forhold til fengselssystem, sosialvesen og helsevesen. Det blir vanskelig å bruke rollebetegnelser, og løsningen blir å bruke fornavn. Den forståelsen speiles i noen ansattes utsagn om synet på fangene, som her: «Vi er mennesker, alle sammen» (S6). Kanskje dette også speiler at den personlige dimensjonen har betydning for å bringe fangen videre.

Rusmestringsavdelingene er del av fengslene og fengselspolitikken, og er i overensstemmelse med hovedtrekk som er utviklet siden 1970-tallet med importmodellen (Christie 1969/1993), korte fengselsstraffer, understreking av fangens rettigheter (Vedeler 1973) og tilbakeføringsgarantien (Soria-Moria-erklæringen 2005). Hovedtanken i dette er at fengslet skal motivere og forberede fangen på å skaffe seg hjelp fra helsevesen, NAV, skolemyndigheter osv., etter løslå-

telse eller som ledd i prøveløslatelse. Dette er også tanken fra ansatte i rusmestringsavdelingene at det som foregår i grupper er motivering til, forberedelse og prøver på hva de kan vente seg om de går videre i lignende tiltak etter løslatelse. Fængslets rolle som sted for behandling, velferdstiltak og rehabilitering tones ned, og overlates mer til de instansene som har ansvar for behandling og sosialomsorg for befolkningen ellers.

Samtidig er det fængselsmessige til stede i avdelingene, med kontroll og sanksjoner. Parallelt med at tilbud til rusbrukere i fængsel er startet opp, har kontrolltiltak mot denne gruppen økt (Giertsen 2012).

Arbeidet i avdelingene har paralleller i deler av ruspolitikken. Den spenner over kontroll og straff, abstinensbehandling, ruskontroll og rehabilitering, og noe skadereduksjon. I fængslene fins alt dette unntatt skadereduksjon (om ikke substitusjonsmedisiner plasseres her). Et annet trekk går igjen i avdelingene og utenfor fængslene: rusproblemer sees som sammensatt som trenger bred tilnærming. For den det gjelder er det ikke alltid er rus som oppleves som det største problemet, men kanskje bolig, forhold til barn og annen familie. Erfaringer fra rusmestringsavdelingene blir en stemme i retning av en bredt og praktisk orientert tilnærming til mennesker med rusproblemer, med rom for å se og ta utgangspunkt i den enkeltes situasjon og opplevelse av problemene.

Noter

1. Hedda Giertsen er professor i kriminologi ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo og har i senere tid arbeidet med spørsmål om fængsel og rus.
2. Marte Rua er sosiolog og stipendiat ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo. Rua har arbeidet med temaer knyttet til velferd, helse og straff.
3. Jf. Prop. 1 S (2012-2013) (statsbudsjettet), kap. 3.2.1 <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/prop/2012-2013/prop-1-s-20122013/2.html?id=702239> (besøkt 20.8.2013).
4. Tyrili 2013
5. Prop. 1 S (2011-2012):77 (Statsbudsjettet). Oslo: Justis- og beredskapsdepartement.
6. Årstallet for opplysningene er antakelig 2012 (Helgesen 2013:38).
7. Det fins også korte program for fanger med rusproblemer, med møter en til to ganger i uka over noen måneder. Noen ganger brukes de i rusmestringsavdelingene, andre ganger i andre avdelinger. Programmene er ikke tatt opp her (for mer informasjon se Giertsen 2012).
8. Takk til Jane Dullum, Inger Marie Fridhov, Ida Nafstad og Rune Ellefsen for konstruktive kommentarer til denne artikkelen.

Dette er den andre av tre artikler om tilbud for fanger med rusproblemer i Norge. Den første tok opp synet på slike tilbud slik politisk og administrativ ledelse ser det (Giertsen 2012), den tredje som er under arbeid, vil ta opp samme temaer basert på fangers erfaringer og refleksjoner. Artiklene inngår i det nordiske prosjektet «Prison-based drug treatment in the Nordic countries: Control and rehabilitation in welfare state institutions», fra 2011 til

- 2014, og er finansiert av Nordisk samarbeidsnemnd for humanistisk og samfunnsvitenskapelig forskning (NOS-HS) (Frank og Kolind 2012).
9. Se Østerberg (2012) om begrepet institusjon, for eksempel skolen, kirken, familien (s. 100 ff).
 10. Av anonymitetshensyn og av faglige grunner oppgir vi ikke hvilke fengsler undersøkelsen omfatter.
 11. Materialet er samlet inn av forfatterne, forsker Mari-Louise Pabsdorff og masterstudentene Heisholt (2013), Nærum (2013) og Taranrød (2014). Vi vil takke fangene som delte sine erfaringer og synspunkter med oss, og fengselsmyndighetene som ga oss adgang til fengslene og ansatte som la til rette for våre opphold i avdelingene.
 12. Fengselsbetjenter i Norge har en to-årig utdanning med undervisning og praksis og ett års plikttjeneste (KRUS (Kriminalomsorgens utdanningscenter): <http://www.krus.no/utdanningsforloop.5242498-291011.html>).
 13. IP er hjemlet i helse- og sosiallover, se veileder: <http://helsedirektoratet.no/publikasjoner/individuell-plan-veileder-til-forskriften/Sider/default.aspx>
 14. Se for eksempel sosialtjenesteloven av 1991; helse- og omsorgstjenesteloven av 2011, fra 2005: Narkotikaprogram med domstolskontroll <http://www.lovdatabasen.no/for/sf/jd/jd-20051216-1518.html>
 15. Strfgjl. § 2: *Straffen skal gjennomføres på en måte som tar hensyn til formålet med straffen.* I dette ligger at straffen skal oppleves som et onde (Høyesterett 1977 i Hennem 2006).
 16. Strgjl. § 3: *Innhold. Gjennomføringen av reaksjonen skal være sikkerhetsmessig forsvarlig. Innholdet skal bygge på de tiltak kriminalomsorgen har til rådighet for å fremme domfeltes tilpasning til samfunnet. Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger.*
 17. ”Visitasjon av person (slang: «stripping»): Domfelte/innsatte som kommer inn til fengselet vil som hovedregel bli visitert av fengselsbetjenter. Dette blir gjort ved innsettelse og utgang. Innsatte/domfelte blir avkledd og klærne blir sjekket. I tillegg blir personen sjekket for å avdekke om han/hun prøver å smugle inn noe.” Skogstad (udatert).
 18. Om russamtale i Kriminalomsorgen, se KRUS <http://russamtalen.no/>.
 19. Dette temaet er tatt opp i flere arbeider, Viljugrein 2004, Becher 2007, Ugelvik 2011, Giertsen 2012b.
 20. Dette temaet ble vi gjort oppmerksom på av Nils Christie, Fagseminar, Institutt for kriminologi og rettsosjologi 7.3.2013.
 21. Jf. spesialisthelsetjenesteloven, pasient- og brukerrettighetsloven 1999, forskrift 2009-12-18-1614.
 22. Takk til Randi Ervik for hjelp med disse referansene.
 23. I 2007 ga danske fengselsmyndigheter en behandlingsgaranti også til fanger med rusproblemer (Kolind m.fl. 2012:552).
 24. Se fotnote 16.
 25. Se Soria-Moria-erklæringen 2005 og Kriminalomsorgen 2011.
 26. § 4. *Forvaltningssamarbeid. Kriminalomsorgen skal gjennom samarbeid med andre offentlige etater legge til rette for at domfelte og innsatte i varetekt får de tjenester som lovgivningen gir dem krav på. Samarbeidet skal bidra til en samordnet innsats for å dekke domfeltes og innsattes behov og fremme deres tilpasning til samfunnet.*

Referanser

- Aubert, V. (1958). Legal Justice and Mental Health. *Psychiatry* 21(2): 101-13.
- Basberg, C. (1999). *Omsorg i fengsel?* Oslo: Pax forlag.
- Becher, C. (2007). *Friminutt i fengsel – en kvalitativ studie av fangerollen i fengsel*. (Masteravhandling, Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Bergsgard, N.A. & Danielesen, T (2012). *Når veien er målet. En evaluering av Stifinner'n*. Rapport IRIS-2012/062. Stavanger: IRIS.
- Bourdieu, P. et al. (1999). *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bøe, T.D. & Thomassen, A. (2007). *Fra psykiatri til psykisk helsearbeid. Om etikk, relasjoner og nettverk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1969/1993). Modeller for fengselsorganisasjonen. T. Mathiesen og A. Heli (red.), *Murer og mennesker. En KROM-bok om fengsel og kriminalpolitikk*. Oslo: Pax forlag.
- Donohue, E., Moore, D. (2009). When is an offender not an offender? Power, the client and shifting penal subjectivities. *Punishment and Society* 11(3): 319-336.
- Eskeland, S. (1989). *Fangerett. En studie av rettssikkerhet ved fullbyrdelse av fengselsstraffen*. Oslo: Tano Aschehoug.
- [forskrift] FOR-2009-12-18-1641: Forskrift om legemiddellassistert rehabilitering (LAR-forskriften). <http://www.lovdato.no/for/sf/ho/ho-20091218-1641.html> (besøkt 26.6.2013).
- Frank, V.A. & Kolind, T. (2012). Prison based drug treatment and rehabilitation in the Nordic countries. *NAD (Nordic Studies on Alcohol and Drugs)* 29 (2012):543-545.
- Fridhov, I.M. (2014). Innlegg. Seminar. Fengsels sosiologi og fengselspolitikk, 5.6.2014. Institutt for Kriminologi og retts sosiologi. Universitetet i Oslo.
- Friestad, C. og Skog Hansen, I.L. (2004). *Levekår blant innsatte*. FAFO-rapport 429. Oslo: FAFO.
- Giertsen, H. (2012). Increased control, answers to poverties and looking for a life after release. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 6(29): 589-604.
- Giertsen, H. (2012b). Hvem vil være fange? Y. Hammerlin og B. Johnsen (red.). *Festskrift til Inger Marie Fridhov*. Oslo: Kriminalomsorgens utdannings senter.
- Giertsen, H. & Rua, M. (upublisert). Where punishment and welfare meet. Drug managing units in prisoners' perspectives.
- Hammerlin, Y. (2008). *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. Avhandling levert til dr.philos.-graden. Oslo: Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Haugerud, M. (2013). *Fremtidens fengsler: Klasesamfunn og segregering?* Innlegg KROM-konferansen 10.-13. januar 2013, Storefjell Resort Hotel. Besøkt 01.07.13, http://www.krom.no/artikler_more.php?id=177_0_31_0_C.
- Heisholt, H. (2013). «Når hovedprosjektet ditt er deg selv.» *Muligheter og begrensninger for rusrehabilitering i fengsel*. (Masteroppgave, Institutt for kriminologi og retts sosiologi.) Oslo: Universitetet i Oslo.
- Helgesen, J.H.I. (2013). *Godt begynt er halvt fullendt? Iverksetting av rusmestringsenheter i kriminalomsorg*. Masteroppgave i velferdsforvaltning. Lillehammer: Avdeling for sosial- og velferdsfag, Høgskolen i Lillehammer.

- Helse- og omsorgstjenesteloven LOV 2011-06-24 nr 30: Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m.
- Hennum, R. (2006). Strafferett og straffeprosess. In L. Finstad & C. Høigård (red.). *Straff og rett*. Oslo: Pax forlag.
- Jöhncke, S. (2000). Tre niveauer af behandlingsskader. *Stof – tidsskrift for stofmisbrugsområdet*, (13): 20-21.
- Jöhncke, S. (2010). Behandlingsbegrebet – klar til skrot? *Stof – tidsskrift for stofmisbrugsområdet* (16): 4-11.
- Kolind, T., Asmussen Frank, V., Dahl, HV, & Haller, M. (2012). Prison drug treatment in Denmark: A historical outline and an analysis of the political debate. *NAD Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 29 (6): 547-560.
- Kolind, T., Frank, V.A. & Holm, K. (kommer). Stofbehandling og nye institutionelle identiteter i danske fængsler. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab*.
- Kriminalomsorgen (2011). Tilbakeføringsgarantien. *Smått & Stort*, nr. 2, mars 2011. Oslo: Kriminalomsorgen, Justis- og beredskapsdepartementet.
- Kriminalomsorgen (2013). *Kriminalomsorgens årsstatistikk 2012*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Mathiesen, T. (1965): *The Defences of the Weak. A sociological study of a Norwegian Correctional institution*. London: Tavistock publications.
- Nafstad, I. (2012). *Et anstendig menneske. Møter mellom rusbrukere og det offentlige rom i Oslo*. Avhandling levert til ph.d.-graden. Institutt for kriminologi og rettssosiologi. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Nærum, E.J. (2013). *Et kryss på veien mellom fortid og fremtid*. (Masteroppgave, Institutt for kriminologi og rettssosiologi.) Oslo: Universitetet i Oslo.
- Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) *Om lov om straff (straffeloven)*. <http://www.regjeringen.no/Rpub/OTP/20032004/090/PDFS/OTP200320040090000DDDPDFS.pdf> (besøkt 30.6.2013).
- Prop. 1 S* (2012-2013) (statsbudsjettet)
- Seip, A.-L. (1984). *Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal forlag.
- Skogstad, J. (udatert). *Ord og uttrykk i kriminalomsorgen*. Besøksdato: 3.6.2013. <http://www.krus.no/Documents/Ord%20og%20uttrykk%20i%20kriminalomsorgen.pdf>
- Soria-Moria-erklæringen. Plattform for regjeringssamarbeidet mellom Arbeiderpartiet, *Sosialistisk venstreparti og Senterpartiet* (2005). 13.10.2005. http://www.regjeringen.no/nb/dep/smk/dok/rapporter_planer/rapporter/2005/soria-moria-erklaringen.html?id=438515
- Stoltenbergutvalget (2010). *Rapport om narkotika*. *Stoltenbergutvalget* (2010). Rapport fra et regjeringsoppnevnt utvalg ledet av Thorvald Stoltenberg, levert til Helse- og omsorgsdepartementet 16. juni 2010. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- Straffegjennomføringsloven*. LOV-2001-05-18-21. Lov om gjennomføring av straff mv.
- Sykes, G. (1958/1974). *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. New Jersey: Princeton.
- Tyrili (2013). *Tyrili Oslo*. (besøkt 23.9.2013) <http://www.tyrili.no/?aid=9074068>.
- Taranrød, A. (2014). Både hjelp og kontroll – om å forberede seg til rusbehandling mens man sitter i fengsel. (Masteroppgave Institutt for Kriminologi og rettssosiologi.) Oslo: Universitetet i Oslo.

- Ugelvik, T. (2011). *Fangenes friheter. Makt og motstand i et norsk fengsel*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vatne, S. (2006). *Korrigere og anerkjenne. Relasjonens betydning i miljøterapi*. Oslo: Gyldendal.
- Vedeler, G.H. (1973/1993). Frihetsstraffens innhold – betraktninger om fangers rettigheter og fengselets forpliktelser. I: T. Mathiesen og A. Heli (red.), *Murer og mennesker. En KROM-bok om fengsel og kriminalpolitikk*. Oslo: Pax forlag.
- Viljugrein, T. (2004). Skole, språk og fengsel. Undervisning av mannlige minoritetsspråklige fanger i fire norske fengsler. *Evaluering av fengselsundervisninga. Kompendium med oppsummering frå forskningsrapportane*. Bergen: Fylkesmannen i Hordaland, Utdanningsværdinga.
- Wacquant, L. (1999). *Fattigdommens fængsler*. København: Socialpolitisk forlag.
- Wacquant, L. (2009). *Punishing the poor. The Neo-liberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Weber, Max. (1997). *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal.
- Ødegård, E. (2011). *En historikk over norsk narkotikapolitikk og politikken meningsforankring* SIRUS. Besøkt 05.11.2012: http://www.sirus.no/filestore/Import_vedlegg/Vedlegg_publicasjon/Oedegaard_omnarkotikapolitikk_10pdf.pdf
- Østerberg, D. (2012). *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*. Oslo: CappelenDamm.